

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Inleiding

Anrooij, W. van; Besamusca, B.; Poel, D. van der; Willaert, F.

Citation

Anrooij, W. van, Besamusca, B., Poel, D. van der, & Willaert, F. (2023). Inleiding. In *Spiegelingen* (pp. 11-19). Amsterdam: Prometheus. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3704653>

Version: Corrected Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3704653>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Wim van Anrooij, Bart Besamusca,
Dieuwke van der Poel en Frank Willaert

INLEIDING

Spiegelpaleis. In 2009 onthulde Frits van Oostrom, aan wie dit boek is opgedragen, tijdens een voordracht dat hij deze werktitel in gedachten had voor zijn grote boek over de geschiedenis van de Nederlandse literatuur in de veertiende eeuw, het boek dat hij uiteindelijk *Wereld in woorden* (2013) zou noemen. De veertiende eeuw, met haar verdampende zekerheden, haar hongersnoden, haar epidemieën, haar schisma, haar oorlogen, maar ook met haar vernieuwingen, als verre spiegel van de hedendaagse tijd. De inspiratie van Barbara Tuchmans beroemde en omstreden bestseller uit 1978, *A Distant Mirror. The Calamitous 14th Century* – de lezer vindt er verder in dit boek meer over – is natuurlijk niet ver. Maar Van Oostrom is een te goed historicus om tot een een-op-eenrelatie tussen toen en nu te besluiten. Ook hij weet dat het verleden – naar de kapotgeciteerde uitspraak van L.P. Hartley – een vreemd land is, waar de mensen dingen anders doen. Maar ook dat historici die dat verre land bereizen, zichzelf niet kunnen thuislaten. Zij zien analogieën en gelijkenissen, of menen die te zien. En wat vreemd lijkt, zal bij sommigen misschien op onbegrip stuiten of zelfs tot afkeuring leiden, maar bij de meesten toch vooral fascinatie opwekken. Die fascinatie kan de prelude vormen tot nieuw onderzoek of zelfs aanzetten tot een bezinning op hedendaagse fenomenen. Zo werkt het verleden als een spiegel: het beeld dat men ziet, is herkenbaar en bevreemdend tegelijk, en laat zich slechts ten dele vatten. Volstrekte duidelijkheid, het kennen van het verleden *wie es eigentlich gewesen*, is onmogelijk. Maar die handicap – merkte Van Oostrom in zijn voordracht terecht op – ‘impliceert niet alleen tekort en verlies, er is ook een speciaal soort profijt. Het verdiept het beeld van

onze eigen wereld en onze eigen tijd.’ Dat punt zette hij kracht bij met een citaat, dat hij (licht gewijzigd) ontleende aan een recensie door John Gross van Simon Schama’s *The Embarrassment of Riches*: ‘All generously conceived historical works leave us reflecting about the present as well as the past.’

Spiegelingen dus. Breed opgetuigde historische werken, of in de woorden van Gross, ‘generously conceived historical works’ doen ons het verleden kennen, maar sturen ons ook terug naar het heden. Het kan verrassend lijken, maar hiermee komen we eigenlijk in de buurt van de talloze middeleeuwse teksten die door hun auteur met de term ‘spiegel’ werden aangeduid. Zij werden geacht hun lezers te onderwijzen met als doel hen tot meer zelfkennis te brengen en zo betere mensen van hen te maken. Of dat ook voor onze tijd geldt, of goede geschiedenis betere mensen maakt, is een open vraag. Maar zeker kan ze ons wijzer maken en genuanceerder leren denken door ons te bevrijden van onze vanzelfsprekendheden en door ons ontvankelijker te maken voor wat anders is, of voor wie anders leeft, gelooft of denkt.

Dit boek presenteert essays over dertig historici, van wie wij vinden dat ze zulke *generously conceived works* hebben geschreven, in de betekenis die hierboven is bedoeld. De selectie is enigszins willekeurig, ze weerspiegelt in ruime mate de voorkeuren (en de beperkingen) van de samenstellers van deze bundel, wat ook het relatief grote aantal *literair*-historici verklaart. Maar alle geportretteerden hebben met elkaar gemeen dat ze grote thema’s niet uit de weg zijn gegaan en dat hun benadering van het verleden inspirerend is geweest voor zowel de verdere studie van de Middeleeuwen als voor een beter begrip van het heden: in die zin zijn zij mediëvisten voor de eenentwintigste eeuw. Het valt op hoeveel van de hier besproken mediëvisten bewuste, vaak zelfs geëngageerde bewoners zijn (geweest) van hun eigen tijd. Op velen van hen is de anekdote van toepassing die Marc Boone over Henri Pirenne vertelt, wanneer deze uitlegt waarom hij bij een bezoek aan Stockholm direct na aankomst het pas gebouwde stadhuis wil bezoeken: ‘Si j’étais antiquaire, je

n'aurais d'yeux que pour les vieilles choses. Mais je suis un historien. C'est pourquoi j'aime la vie' (Indien ik een liefhebber zou zijn van wat oud is, zou ik enkel oog hebben voor oude zaken. Maar ik ben een historicus en dus hou ik van het levende).

De meeste historici die hier aan bod komen, waren dan ook intellectuelen van grote envergure, wier integriteit op academisch en maatschappelijk vlak – en is dat uiteindelijk niet hetzelfde? – respect afdwingt en tot navolging uitnodigt. Wel kan niet rond elk hoofd een krans gevlochten worden van ethische voortreffelijkheid. Wat moet onze houding zijn tegenover wetenschappers die achter hun baanbrekend werk een pikzwart verleden verborgen hielden en wier centrale bijdrage zelfs gestoeld was op de inzichten van voorgangers die ooit slachtoffer waren van hun eigen ideologie? Deze vraag dringt zich op met betrekking tot de figuur van de invloedrijke romanist Hans Robert Jauss.

Wat de besproken mediëvisten verder met elkaar verbindt, is dat zij in hun publicaties tevens het bredere publiek bedienden. De meesten onder hen waren begaafde stilisten. Sommigen – zoals Robert Guiette, C.S. Lewis, J.R.R. Tolkien, Klaas Heeroma, Umberto Eco – waren ook literair actief en gaven meer dan eens middel-eeuwse teksten en motieven een nieuw leven in fictie, vertalingen of poëzie. Nagenoeg allemaal wisten ze een publiek te bereiken buiten de beperkte kring van vakgenoten.

Voor de essays hebben we auteurs uitgenodigd van wie we mochten aannemen dat ze met het oeuvre van de geselecteerde mediëvisten vertrouwd waren. Daarbij hebben we gestreefd – zonder dat we op een of ander punt overdreven puriteins wilden zijn – naar een min of meer evenwichtige verdeling volgens discipline, nationaliteit (Belgisch of Nederlands, met één eminente buitengaats collega) en, niet onbelangrijk in dit verband, leeftijd, met een spreiding over gearriveerde onderzoekers en getalenteerde dertigers. Allen kregen ze de opdracht om uitgaand van het werk van 'hun' mediëvist een essay – en dus niet een biografie of een overzichtsartikel – te schrijven dat geïnspireerd is door het motto van dit boek, dat eerder in deze inleiding ook in zijn oorspronkelijke vorm is geciteerd. In de for-

mulering van Frits van Oostrom: 'Good history leaves us reflecting about the present as well as the past.' Uitdrukkelijk vroegen we om essays waarin een eigen standpunt, impliciet door de toonzetting dan wel expliciet, wordt ingenomen. Wij denken te kunnen zeggen dat deze werkwijze zeer diverse, en stuk voor stuk lezenswaardige, inspirerende en soms zeer verrassende bijdragen heeft opgeleverd.

De essays zijn chronologisch gerangschikt naar geboortjaar van de besproken mediëvist. Bij alle diversiteit zijn er twee grote thema's aan te wijzen: het historisch onderzoek laat ons reflecteren op maatschappelijke en culturele aspecten van de huidige tijd of op wetenschappelijk onderzoek in de mediëvistiek en daarbuiten (en het zal niet verbazen dat veel essays beide aspecten aanstippen en verbinden). Hieronder geven we een indruk van wat de lezer te wachten staat.

Actualisering en maatschappelijke thema's

In veel essays worden gedachten ontwikkeld over hoe historisch onderzoek stof tot nadenken geeft voor maatschappelijke en culturele fenomenen van nu. Onderzoek naar de middeleeuwse periode biedt die intellectuele uitdaging bij uitstek doordat het gaat om onze bakermat, terwijl het onderliggende gedachtegoed vaak radicaal anders is. De indruk van gelijkheid kan daardoor bedrieglijk zijn. Het is dit spanningsveld tussen eender en anders dat veel van de auteurs fascineert in hun omgang met de middeleeuwse periode (onder andere Clara Strijbosch over Walter Haug, Erwin Mantingh over Stephen Jaeger, Jef Janssens over Jacques Le Goff, Frank Wilaert over Robert Guiette). Willem Otterspeer beschrijft daarentegen een alternatieve omgang met de tijd: in de tijdservaring van Johan Huizinga zijn verleden en toekomst vervat in een onbegrensd heden.

Sommige essays gaan nadrukkelijk in op het maatschappelijke engagement van een wetenschapper, die in daden (Marc Boone over Marc Bloch) of woorden (Jan M. Ziolkowski over Ernst Robert Curtius) stelling neemt tegen het gebruiken van de geschiedenis voor poli-

tieke doeleinden. De schaduwzijde van maatschappelijk engagement vindt men in het lang verborgen gehouden ss-verleden van Hans Robert Jauss, waarbij Geert Buelens aantekent dat diens wetenschappelijke werk met deze kennis wel opnieuw overwogen moet worden maar niet per definitie onbruikbaar geworden is.

De bruikbaarheid van middeleeuwse teksten en de wetenschappelijke kennis erover op niet-academische terreinen wordt in een aantal essays benadrukt. Voor Jef Janssens blijft Jacques Le Goff navolgenswaardig in zijn overtuiging dat mediëvisten hun taak als publieke intellectueel serieus moeten nemen, zeker waar zij vanuit hun specifieke kennis een tegenwicht kunnen bieden tegen vooringenomen opvattingen. Een tot op zekere hoogte vergelijkbaar standpunt nam Erwin Panofsky in. Volgens hem dienen geesteswetenschappers en kunstenaars de wachters te zijn van de beschaving, juist doordat zij vanuit een ivoren toren met een precieze, scherpzinnige én milde blik kunnen waarnemen, aldus Barbara Baert. Luc Devoldere betoogt dat Umberto Eco heeft laten zien dat de Middeleeuwen overtuigend kunnen worden opgeroepen door middeleeuwse bronnen creatief te verwerken in een roman. Dat deed ook J.R.R. Tolkien, zo schrijft Thijs Porck, en hij voegt eraan toe dat Tolkiens romankunst voor mediëvisten uitgesproken kansen biedt om interesse voor hun vakgebied te wekken. In zijn bijdrage over Stephen Jaeger demonstreert Erwin Mantingh de bruikbaarheid van een middeleeuwse tekst in het middelbaar onderwijs, waarbij de persoonlijkheidsvorming van de leerling opnieuw in de belangstelling is komen te staan.

Het verleden kan ons helpen om vaste denkkaders te doorbreken en bijvoorbeeld niet alleen de huidige omgang met minderheidsgroepen kritisch te bevragen maar ook de maatschappelijke dynamieken achter discriminatie in ogenschouw te nemen, zoals Jonas Roelens betoogt naar aanleiding van het onderzoek van John Boswell naar de sociale (in)tolerantie tegenover *gay people* in West-Europa tot de veertiende eeuw. Joris Reynaert stelt dat Robert Moores these dat er in Europa vanaf de twaalfde eeuw structureel sprake is van een maatschappij waarin het centrale gezag minderheidsgroeperin-

gen verdacht maakt en vervolgt, ook als actueel mondiaal verschijnsel getoetst kan worden. Een andere denkpiste wordt verkend door Dieuwke van der Poel die onder verwijzing naar het werk van C.S. Lewis meent dat het lezen van historische literatuur een uitstekende oefening biedt in het ontwikkelen van interculturele sensitiviteit. Bram Caers sluit daarbij aan waar hij betoogt dat de verwonderde houding van Wim Gerritsen, zonder vooroordeel en met wezenlijke interesse voor de ander, tot voorbeeld kan strekken in de huidige polariserende maatschappij.

Een belangrijk thema is het effect van de digitalisering – een thematiek waarvoor de Middeleeuwen inspirerende parallellen bieden omdat in die periode twee belangrijke mediawisselingen plaatsvonden: zowel het op schrift komen van de volkstaal als de uitvinding en doorwerking van de boekdrukkunst. Adriaan van der Weel werpt op dat het onderzoek van Michael Clanchy naar verschriftelijking in Engeland tussen 1066 en 1307 ons kan doen beseffen hoe weinig we eigenlijk weten voor onze eigen tijd over de maatschappelijke betekenis van geletterdheid en meer in het bijzonder over de mogelijke relatie tussen ontlezing en het voortdurende schermgebruik door jongeren. Mike Kestemont (die zelf baanbrekende resultaten heeft bereikt door toepassing van digitale methoden in de geesteswetenschappen) meent dat door het internet het menselijk vermogen om zich diepgaand en langdurig te concentreren onder druk staat en ziet daar een parallel met het verdwijnen van de geheugenkunst door de opkomst van de schriftcultuur zoals beschreven door Frances Yates. Herman Pleij signaleert dat de beeldcultuur bezig is de behoefte aan het lezen van verzonnen verhalen in druk te verdringen, maar vraagt zich daarbij ook af of het niet nog te vroeg is om de omvang van dit proces goed te kunnen overzien, net zoals het eeuwen geduurd heeft voordat de enorme invloed van de drukpers op alle aspecten van het bestaan een centraal onderzoeksonderwerp werd, namelijk in het werk van Elizabeth Eisenstein. Herman Brinkman ten slotte ziet de digitalisering als een bedreiging voor de toegankelijkheid van specialistische studies in relatief kleine vakgebieden, zoals het standaardwerk van

Richard Rouse en Mary Rouse, *Manuscripts and Their Makers*, maar hij wijst ook op de enorme winst die behaald wordt door de digitale ontsluiting van archiefbronnen en de beschikbaarstelling daarvan, en door het schrijven van mooie verhalen over de mensen uit het verleden die we uit die archieven kunnen leren kennen.

In twee essays staat het denken over de klimaatcrisis centraal. Claire Weeda poneert dat Barbara Tuchman in *A Distant Mirror* de mens te eenzijdig tot hoofdrolspeler heeft gemaakt, terwijl een beschouwing van het hele ecosysteem het verband tussen de klimaatverandering vanaf circa 1250 en de pestuitbraken blootlegt. Floor Haalboom trekt dit thema nog breder aan de hand van het werk van Ria Jansen-Sieben: zij betoogt dat de overspecialisatie in de huidige wetenschap niet alleen vooruitgang brengt, maar ook leidt tot milieuschade en zij roept op tot meer aandacht voor de samenhang tussen kennis, moraal en handelen, zoals dat in de Middeleeuwen vanzelfsprekend was.

Doorgaand belang voor de wetenschap

In een groot aantal essays wordt nagedacht over de waarde die (het werk van) een mediëvist thans nog heeft voor het bedrijven van wetenschap. Dat belang kan op verschillende aspecten betrekking hebben.

Meer dan eens komt aan de orde dat een bepaalde wijze van wetenschap bedrijven heden ten dage nog inspiratie biedt voor het (mediëvistische) onderzoek in het algemeen. Zo blijft de insteek van Michel Mollat du Jourdin volgens Jan Dumolyn relevant voor de sociale geschiedenis omdat zijn vraagstelling telkens een nieuwe invulling krijgt door ‘nieuwe subjecten van analyse en ontvoogding’ te kiezen. Inzichten van Henri Pirenne, zoals het verband tussen individu en sociaal gedrag of de afwisseling van vrijheid en reglementering, verdienen volgens Wim Blockmans een bredere toepassing bij de studie van maatschappelijke verbanden dan tot nu toe gedaan is. Zoals Paul Wackers laat zien, is de werkwijze van Richard Southern, die vanuit meerdere perspectieven de ontwikkeling van

de christelijke kerk als organisatie relateert aan maatschappelijke bewegingen, productief. Omdat ook tegenwoordig literatuur nauw verbonden kan zijn met politieke en economische omstandigheden is de werkwijze van Joachim Bumke ook voor moderne literatuur relevant, zo toont Remco Sleiderink aan, onder meer aan de hand van een analyse van de opdracht die Amanda Gorman kreeg voor het inauguratiegedicht 'The Hill We Climb' en de ophef rond Marieke Lucas Rijneveld als vertaler daarvan.

Een aantal auteurs gaat in op de benadering van middeleeuwse literaire teksten. Geert Warnar laat zien dat het werk van Bernard McGinn navolgenswaardig is: men dient zich zowel in te leven in zijn of haar object van studie als afstand te bewaren ('empathische distantie'). Veerle Fraeters gaat een stap verder op deze weg en stelt de methode van Barbara Newman ten voorbeeld: een mediëvist moet zich als antropoloog opstellen om te zoeken naar zowel continuïteiten als verschillen tussen toen en nu. Naar aanleiding van het werk van Klaas Heeroma stelt Johan Oosterman dat de intuïtie en verbeelding van de onderzoeker van groter belang zijn voor de wetenschapsbeoefening dan we geneigd zijn aan te nemen. Robert Guiette leert ons volgens Frank Willaert dat onderzoekers van middeleeuwse literatuur zich vooral open moeten stellen voor de levende stem uit een ver verleden om zo de eigen vooringenomenheid te kunnen overstijgen. Frank Brandsma benadrukt dat de lezer in contact moet kunnen komen met het verhaal in zijn oorspronkelijke taal en hij laat zien dat een tekstediteur nog steeds kan leren van Maartje Draaks visie op het wegnemen van obstakels die de lezer daarbij kan ontmoeten. Bart Besamusca betoogt dat Peter Dronkes generalistische benadering van teksten in verschillende talen en de intensieve aandacht voor de literaire kwaliteiten van individuele dichters nog niets aan belang heeft ingeboet.

Ten slotte

Bij alle mediëvisten die in dit boek besproken worden, is één naam opvallend afwezig: Frits van Oostrom, die in zijn lange carrière we-

tenschappelijke excellentie steeds heeft gecombineerd met een sterke betrokkenheid bij de samenleving. Misschien is dat maatschappelijke engagement zelfs de voedingsbodem geweest voor zijn onderzoeksfocus op de relatie tussen literatuur en maatschappij en dan is er ook in die zin sprake van een spiegeling tussen wetenschapsbeoefening en inzet voor het grotere geheel. Hoe dit ook zij, Van Oostrom heeft het onderzoek naar de historische inbedding van de Middelnederlandse literatuur van de afgelopen decennia in hoge mate bepaald en zich tegelijkertijd voortdurend ingezet voor de Nederlandse cultuur, voor de verbinding van wetenschap met het maatschappelijk debat, voor alle vormen van onderwijs en voor het enthousiasmeren van jongeren, van laaggeletterden tot studenten en jonge onderzoekers. Het lijkt niet toevallig dat de thema's van de essays overal te vinden zijn in zijn werk: de taak van de historicus, de inspiratie die literatuur biedt, literatuur en onderwijs, de vruchten en uitdagingen van de digitalisering en nog heel veel meer, en ook wat betreft stilistische eloquentie schaat hij zich moeiteloos onder de hier behandelde mediëvisten. Wij vinden het echter nog te vroeg om zijn werk te evalueren op de manier waarop de auteurs van deze bundel dat deden: de besproken mediëvisten zijn van een vorige generatie en bijna zonder uitzondering zo'n twintig jaar eerder geboren dan Van Oostrom. Wij twijfelen er echter niet aan dat zijn werk nog lange tijd vakgenoten en een breder publiek van belangstellenden krachtig zal weten te inspireren zoals het oeuvre van de besten onder de hier geportretteerden dat gedaan heeft en nog altijd doet.

Literatuur

De recensie door John Gross van Simon Schama's *The Embarrassment of Riches* verscheen in *The New York Times* van 23 juni 1987. Frits van Oostroms voordracht, die het motto voor dit boek leverde, vond plaats op 16 mei 2009 in de Algemene Vergadering van de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. De tekst verscheen als een aparte brochure onder de titel *Boek in aanbouw. Over de veertiende eeuw als verre spiegel* (Haarlem, 2009).